

A sportnyelv használata során megjelenő metonímiák és metaforák

Egy labdarúgó-mérkőzés közvetítésének elemzése

1. Bevezetés

Dolgozatom célja az, hogy bemutassam egy sportközvetítésben előforduló metonímiákat és metaforákat. A közvetítés egy futballmérkőzés volt, amelyet közel fél éve játszottak a legrangosabb európai klubtorna, a Bajnokok Ligája keretein belül (Manchester United–Benfica, 2011. november 22.).

A sportnyelv egy széles körben elterjedt csoportnyelv, amelynek művelői saját szóképeket, alakzatokat és nyelvi fordulatokat alkottak nagyjából az elmúlt 100 év során. Ezek nagy számban jelennek meg egy-egy közvetítés alkalmával is, hiszen a riporterek nemcsak használják ezeket, hanem sok esetben újakat is kitalálnak. Az ő feladatuk a mérkőzés minél magasabb színvonalú levezetése, így törvényszerű, hogy mondanivalójukat sokféleképpen próbálják érdekesebbé tenni.

Dolgozatom első felében be szándékozom mutatni, hogy a kognitív nyelvészet mai állása szerint mit is értünk metonímián, illetve metaforán. A metonímia egy azonos fogalmi keretbe tartozó két részelem egymással való helyettesítésén alapul, ez alapján megkülönböztetünk rész-egész és rész-rész metonímiákat (Kövecses–Benczes 2010: 63–77). Ezeknek is több altípusa van, ezeket igyekeztem dolgozatomban összefoglalni.

Ugyanezen a logika alapján próbáltam a metaforát is bemutatni, ahol egy elvont fogalmat egy másikhoz hasonlítunk, ezért azt a másikat használjuk helyette (Geeraerts–Cuyckens 2007: 188–207). A metaforák több tényező alapján épülnek fel, több típusuk is van, ezekre szintén kitérek a harmadik fejezetben. A típusokra mind a metonímiák, mind a metaforák esetén igyekeztem példát találni a sportnyelv bevett fordulataiból vagy a vizsgált mérkőzésen elhangzottakból.

A dolgozat második fele a konkrét esettanulmány, egy mérkőzést kiválasztva indultam el, azt megvizsgáltam, hogy milyen metonímiák és metaforák hangoznak el, azokat kiemeltem és elemzem a dolgozatomban. Több olyan is van azonban, amelyek többször elhangoznak, azokra csak egyszer térek ki. A dolgozat végén pedig rámutatnék arra is, hogy a két szóképen túl is van még bőven vizsgálni való: alakzatok, egyéni szó- vagy szerkezetalkotások.

Azért választottam ezt a témát, mert tudomásom szerint ez egy kevésbé vizsgált terület, a sportnyelv, mint csoportnyelv kutatásán alapul. A sport a XIX–XX. század fordulójára egyre inkább beépült a magyar közéletbe, klubok, tornaegyletek sora alapult, megjelentek a kezdetleges szabálykönyvek, majd 1904-ben megalakult a Nemzeti Sport, amely mind a mai napig a sportsajtó legfontosabb termékeinek egyike. A sportnyelv ekkoriban leginkább külföldi, főleg angol, szavakból állt, a sportnyelvújítás

szükségességére a lap már az első évfolyamában felhívta a figyelmet: „A szaklapokat, a napi lapok sportrovátát, a sportúzó társaságok nyelvét magyar ember meg sem érti, ha csak nem tud sport-nyelven.” (Nemzeti Sport I. 140. 1) Sportnyelvünk tele volt idegen eredetű szavakkal, miközben a magyar sport egyre jobb és elterjedtebb lett. A magyar nyelvet beszélők számára egyre inkább igény lett egy közös, jól érthető, egyértelmű magyar sportnyelvre. A sportolók, szurkolók egymás között egyre több magyar kifejezést dolgoztak ki, ekkor vált a sportnyelv rétegnyelvből csoportnyelvvé (Bánhidi 1971: 148–149). Fokozatosan és megfontoltan végezték a lap újságírói sportnyelvünk magyarosítását. Ez volt a legcélravezetőbb módszer, hiszen ha egyszerre használták volna az összes új kifejezést, akkor a közönség nem értette volna azokat, így a kísérlet valószínűleg kudarcba fulladt volna (Pottyondy 1999).

A *Nemzeti Sport* sokáig teljesen egyedül, magától végezte a sportnyelvújítást, olvasóira támaszkodva, akik számára pályázatokat hirdettek meg, hogy mindenki beadhasson saját ötleteivel, a legjobbakat pedig díjazták. 1936-tól azonban a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő folyóirata, a *Magyarosan* is állást foglalt a sportlap munkája mellett. Ezután a *Nemzeti Sport* újabb lökessel lendített a sportnyelvújítás szekerén, ami aztán társadalmi mozgalommá is vált, és a mai napig érezteti hatását (Bánhidi 1971: 152–153).

Azért tartom fontosnak megemlíteni a sportnyelvújítást, mivel sok olyan kifejezés is beépült a köztudatba, amely szóképeken alapul. Ilyenek voltak a *Magyarosan* által egyébként kifogásolt szavak is, amelyeket a *Nemzeti Sport* a szaklap helytelenítése ellenére továbbra is használt, mára pedig teljesen elfogadottá váltak (Bánhidi 1971: 148–167): *labdabiztos, harcképtelen, kapura vág, pöccint, pofoz, emel, durrant, csavar, lö.* Ezekből több meg is fog jelenni a dolgozatom során, hiszen annyira beépültek a mai magyar sportnyelv mindennapjaiba, hogy rendszeresen felmerülnek egy-egy közvetítés során, vagy újságcikkek hasábjain. A sportnyelvújításnak tehát nagyon sokat köszönhet a magyar nyelv egésze is, hiszen annak körülbelül 200 új szót köszönhetünk (Pottyondy 1999), köztük nem egy metonímián vagy metaforán alapulót is.

Ezt a jelenséget egy sportközvetítésen keresztül vizsgálni egy újszerű, nagyobb távlatokat nyitó kísérlet szándékozik lenni, amin keresztül látható, hogyan épül be egy csoportnyelv egy-egy szóképének használata a csoport mindennapjaiba. A sportnyelvet használók és beszélők – tehát a sportot kedvelők, azt aktívan követők – száma igen magas, így lehetőség lenne egy ennél is nagyobb összefoglaló munka megírására, dolgozatomban azonban csak a metonímiákat és a metaforákat elemzem egy közvetítésen keresztül

bemutatva. Az esettanulmány végén egyszerű, rövid példákon keresztül ismertetnék néhány egyéb alakzatot és önálló szóalkotást is. Ezeken kívül néhány kulturális utalásra is kitérnék, mivel néha azok is előfordulhatnak, ezek elsősorban a riporter kreativitásán és asszociációin múlnak, illetve azon, hogy a néző mennyire érti meg, képes befogadni ezeket.

A dolgozat célja tehát, hogy a magyar sportnyelv gyakorlati megvalósulását és a kognitív nyelvészet bizonyos aspektusait összehasonlítsa, utóbbit az előbbire alkalmazva megpróbálja értelmezni. Munkám során több szakirodalmat is felhasználtam, így elsősorban Kövecses–Benczes (2010), Kövecses (2006), Tolcsvai Nagy (2010), Lakoff–Johnson (1980) vagy Geeraerts–Cuyckens (2007) munkáit.

2. A metonímia

A továbbiakban a metonímiát szeretném bemutatni, ebben a Kövecses–Benczes-féle felosztást követve (Kövecses–Benczes 2010: 63–77). A nyelvi kifejezések jelentése a megismerésen alapul, az ember folyamatosan tapasztalja a világ dolgait, ezért szüksége van a megismerés feldolgozó műveleteire, hogy ezekben a tapasztalásokban képes legyen eligazodni. A megismerés egyedi dolgokat, folyamatokat, eseményeket közös csoportokba, kategóriákba sorol, majd a kategóriák egy-egy elemét felhasználja egy másik elem megismerésére. A jelentéskiterjesztés tehát egy már meglévő fogalomnak egy másik fogalom megértésére való felhasználása (Tolcsvai Nagy 2010: 87). A metonímia a jelentéskiterjesztés vagy jelentésátvitel egyik leggyakoribb formája, amelyet egy helyettesítésen alapuló kapcsolatnak tekintünk, ahol a helyettesítés azonos fogalmi keretben jön létre. A metonímia tehát nem nyelvi, hanem fogalmi jelenség, amely egy adott keretben jön létre, ezeket idealizált kognitív modellnek (továbbiakban IKM) nevezzük. A kereteken belül különböző típusú metonimikus kapcsolatok jöhetnek létre aszerint, hogy a metonímia melyik típusáról beszélünk. Ha metonímiáról beszélünk, mindig van egy közvetítőfogalom és egy célfogalom. A közvetítőfogalom segítségével jutunk el a célfogalomhoz, tehát előbbi helyettesíti utóbbit a mondatban. Ezek két egyszerű példán keresztül jól bemutatathatók (Kövecses–Benczes 2010: 63, szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.)

(1)*Csontváry* a téli aukciók sztárja.

(2)Támad a *Manchester United*.

A két mondatban a *Csontváry* és a *Manchester United* a két közvetítőfogalom, míg a célfogalmak az első mondat esetében a festő művei, a másodikban a labdarúgócsapat játékosai. Mindkét mondat esetén azonnal azonosítani tudjuk a célfogalmakat, hiszen ezek a fogalmak ugyanabba az IKM-be tartoznak. Az első mondat az ALKOTÁS fogalmi keretbe tartozik, amely több elemből áll össze: az alkotóból, a műből, annak keletkezési helyéből, idejéből. Mivel minden egyes fogalmi keret több elemből áll, elvileg a keret különböző elemeinek bármelyike állhat a többi helyett. A keret része áll rész helyett, ez tehát egy rész-rész helyettesítésen alapuló metonímia.

A második mondat esetén, amely az általam vizsgált mérkőzésen hangzott el, az előzővel ellentétben nem rész helyettesít részt, hanem a fogalmi keret egésze a keret részeit. Eszerint a Manchester United nevű focicsapat indítja a támadást, nem pedig annak tagjai, akik valójában támadnak, hiszen csak egy-egy játékosnál van a labda, nem vesz részt az egész klub, annak minden dolgozója az akcióban. Ez egy klasszikus metonímia a sportközvetítések során, legyen szó bármely csapatsportról. A metonímia lényege az, hogy az egyik elem ugyanazon keret másik elemét helyettesíti, így a közvetítőfogalommal ráirányítja a figyelmet a célfogalomra. A közvetítő- és célfogalmak alapvető jellegzetessége, hogy a fogalmi térben „közel” helyezkednek el egymáshoz, ez azonban még nem elég ahhoz, hogy feltétlenül metonímiáról beszéljünk. A kognitív nyelvészet szerint akkor érjük el mindenképp a célfogalmat, ha a két fogalom ugyanabba a keretbe, IKM-be tartozik. Az IKM-nek két nagyobb típusa van: a rész-egész IKM-ek és a rész-rész IKM-ek, mindkettő több metonimikus kapcsolatot eredményez, a továbbiakban ezeket mutatom be.

2.1. Rész-egész IKM-ek

Természetesnek tűnik, hogy az ember felfogásában a rész-egész kapcsolat metonímiát eredményez, hiszen a dolgoknak jól felismerhető körvonalai, részei vannak. Ebből a viszonyból két, alapvető metonimikus kapcsolat jön létre: az egész a rész helyén és a rész az egész helyén.

Az egész a rész helyén metonimikus kapcsolatnak a fenti (2) mondat felel meg, amikor az egész klubot vetítjük rá annak adott tagjaira. Nyilvánvaló, hogy a Manchester

United nem tud önmagában támadást vezetni, ahhoz játékosok kellenek. Egy klubhoz azonban tartoznak edzők, klubvezetők, dolgozók, stb. is, kérdés, hogy miért gondolunk ennél a mondatnál azonnal a játékosokra (még ha konkrétan nem is tudjuk, kikről is van szó)? A teljes magyarázatot Langacker aktívzóna-elmélete adja meg (Langacker 1933: 31), amely szerint a keretnek, mint egésznek, különböző aktív zónái vannak, amelyek a beszéd közben aktiválódnak aszerint, hogy a tapasztalataink alapján miről lehet szó (Kövecses–Benczes 2010: 66). A fentiekben például a *Manchester United*, mint a keret egésze, aktiválja a játékosokra való asszociálást, mivel a tapasztalataink alapján támadást a sportban a játékosok vezetnek. Az egész a rész helyett metonímia során az aktívzóna-elmélettel gyakran találkozni. A rész az egész helyett metonímia könnyebben észrevehető, mint az egész a rész helyett, mivel gyakrabban fordul elő és már az ókorban is szándékosan alkalmazták. Rész az egész helyett metonímia az alábbi két mondat is (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22., Kövecses–Benczes 2010: 63):

(3)A védő *hajszállal* csúsztat bele.

(4)*Brüsszel* vonzza a magyar diplomásokat.

A (3) mondatban tulajdonképpen a szinekdochéként is emlegetett rész egész helyén metonimikus kapcsolat van, hiszen a játékos a labdát nem a hajszálával, hanem a fejével csúsztatja meg, ilyen formában csak érzékeltetni akarja a riporter, hogy alig ért hozzá.

A (4) mondat pedig egy másik típusra példa, ahol az intézményt (EU) tekinthetjük az egésznek, míg a várost, ahol székel (Brüsszel) a részének, tehát utóbbi a közvetítőfogalom. A továbbiakban a rész-egész IKM-ek típusait mutatom be (Kövecses–Benczes 2010: 67–70), többször a vizsgált mérkőzésből is hozva példákat.

2.1.1. Skála IKM

A Skála IKM a rész-egész konfiguráció egy típusa, egy képzeletbeli skálából és annak végpontjából áll, amelynek mindkét elemét felhasználhatjuk közvetítőfogalomként.

(5)Milyen *magas* vagy? (Kövecses–Benczes 2010: 67)

Ebben a példában a magasság a skála, amelynek felső pontjával tudunk rákérdezni a részre, azaz arra, hogy a kérdezett személy pontosan milyen magas. A Skála IKM

annyira beépült a gondolkodásba, hogy egy alacsony embertől is azt kérdezzük, mennyire magas, nem pedig, azt, mennyire alacsony. Ez az IKM ritkán fordul elő specifikusan a közvetítések során.

2.1.2. Összetétel IKM

Ebben az esetben egy olyan tárgyat fogunk fel egészként, amely részekből áll. A Skála IKM-hez hasonlóan itt is mindkét irányba létrejöhet metonímia, használjuk az egészet a rész helyett és a részt az egész helyett is (Kövecses–Benczes 2010: 67).

2.1.3. Komplex esemény IKM

A több eseményből álló komplex esemény tulajdonképpen egy egész eseménynek tekinthető, amelynek részeseményei vannak. Ezt az IKM-et használjuk akkor, ha valaki kórházban van, hiszen a komplex esemény (a lebetegedés, majd a gyógyulás folyamata) helyére annak egy részeseményét tesszük, tudniillik, hogy éppen a kórházban van az illető (Kövecses–Benczes 2010: 68).

2.1.4. Kategória és tulajdonság IKM

A kategóriák is rendelkeznek rész-egész viszonyal, mivel azokat bizonyos tulajdonságok határozzák meg. A tulajdonságokat (rész) használhatjuk a kategóriák helyett (egész), de működhet fordítva is.

(6) *Kis gól is gól.* (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.)

A példánkban a *gól* kategóriáját próbáljuk meghatározni egy bizonyos tulajdonságát kiemelve. A kis gól a gólok egy fajtája, a gólnak tulajdonsága az, hogy lehet kicsi, tehát nem látványos az adott találat. A második gól utal a kategóriára, eszerint minden gól ugyanannyit ér, nincs közöttük érdemi különbség.

2.1.5. Kategória és tag IKM

Ez az IKM is olyan, amely kevesebbszer fordul elő a sportközvetítések során, ekkor a kategória az egész, annak tagjai pedig a részei.

(7) *Tablettát szedek.* (Kövecses–Benczes 2010: 70)

A tablettá egy általános kategória, amelynek tagja a fogamzásgátló, mégis, amikor ezt a mondatot halljuk, gyakran erre a tagjára gondolunk, itt tehát az egészet használjuk a rész helyett (Kövecses–Benczes 2010: 70).

2.2. Rész és rész IKM-ek

Viszonylag gyakran fordul elő, hogy a keret egyes részeit közvetítőfogalomként használjuk egy másik részének az eléréséhez. Ennek a típusú IKM-nek is több fajtája van, ezeket ismertetem a továbbiakban (Kövecses–Benczes 2010: 70–73).

2.2.1. Cselekvés IKM

Ebbe az IKM-be tartozik minden olyan elem, amely cselekvéssel kapcsolatos. Ezek különböző elemei gyakran helyettesítik egymást. Ilyenre példák:

Eszköz a cselekvés helyett: *labdázik* (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.)

Cselekvés a cselekvő helyett: *védő* (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.)

Cselekvés ideje a cselekvés helyett: *nyaralás* (Kövecses–Benczes 2010: 71)

2.2.2. Okozás IKM

Ez a típus az ok-okozat kapcsolatra épül, ilyen például egy film vidámnak tartása, ahol az érzés, amit kiváltott belőlünk (okozat) áll maga az ok (a film megnézése) helyett. Azonban gyakoribb az okozat helyettesítése az okkal (Kövecses–Benczes 2010: 71):

(8) *Egészséges az arcszíne.*

Ebben a példában a testünk egészsége az ok, amely az arcszínt okozza.

2.2.3. Irányítás IKM

Ebben az esetben az irányító áll az irányított helyett, vagy fordítva. Az irányító és az irányított is egy azonos keret két része (Kövecses–Benczes 2010: 71–72). Az irányító az irányított helyett metonímia nagyon gyakori a sportközvetítésekben, ahol az edző a játékosok irányítója, ilyen minőségében gyakran elő is kerül ez az IKM.

(9)*Ferguson* még soha nem kapott ki portugál csapattól. (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.)

Az angol csapat edzője, mint irányító áll itt az irányított helyett. Nem a rendkívül sikeres skót edző, hanem csapata, a Manchester United az, amely az ő irányítása alatt még nem kapott ki portugál csapattól.

2.2.4. Tartály IKM

Ez a metonímia a tartály és annak tartalma közötti fogalmi kapcsolatra épül, de az IKM metaforikusan is megközelíthető.

(10) Szurkolt az egész *stadion*. (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.)

Itt a stadion a tartály, amelybe több ezer ember fér bele, tehát ekkor a tartályt használjuk a tartalma helyett.

2.2.5. Létrehozás/alkotás IKM

A különféle dolgok létrehozása számos metonímiát eredményezhet aszerint, hogy az alkotás és az alkotó vagy az alkotás helye, ideje áll valamelyik másik rész helyett. A magyarban ez nagyon gyakori, főleg az előállított termék helyét használjuk közvetítőfogalomként, ilyen a nápolyi vagy a herendi kifejezéseink is (Kövecses–Benczes 2010: 72).

2.3. Kulturális tényezők a sportnyelvben

Kövecses és Benczes csoportosítják a metonímiát aszerint is, hogy az mennyire kulturális jelenség (Kövecses–Benczes 2010: 73–76). Prototípusokat és kulturális sztereotípiákat lehet találni a sportközvetítésekben is, hiszen a sport képes tipizálni a benne résztvevőket. Ha azt mondjuk például, hogy *csatár*, akkor mindenkinek azonnal az ugrik be, hogy az adott játékos sok gólt szerez. Ez jó példa arra is, hogy igyekszünk egy-egy kategória ideális tagjait megkeresni és rájuk húzni az egész kategóriát. Ha például egy csatár egy mérkőzésen nem szerez gólt, hajlamosak vagyunk azt mondani, hogy rosszul végezte a dolgát, hiszen az ő feladata a gólszerzés. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy feltétlenül rosszul játszott, hiszen elképzelhető, hogy taktikai feladatát tökéletesen megoldotta, csak éppen a gólszerzés nem sikerült. Az ideális tag megtalálása segít abban, hogy egy képet

fessünk magunknak a kategória egészét tekintve, ezzel megfoghatóbbá tenni azt. Egy igazi sportközhely szerint például „a csatárt a góljai száma minősítik”, miközben valójában lehet hasznos anélkül is a csapat szempontjából, mi mégis eszerint csoportosítjuk őket.

Ez figyelhető meg a paragonok esetében is. A paragon az a tag, amely adott esetben képvisel egy egész kategóriát, mert ideálisnak tartjuk a kereten belül (Kövecses–Benczes 2010: 74). Számunkra, magyarok számára például Puskás Ferenc az ideális focista, minden játékos rá szeretne hasonlítani. Ha ugyanezt globálissá és aktuálissá akarjuk tenni, akkor Lionel Messit mondhatjuk, akit jelenleg az ideális focistának tartunk, miközben nyilvánvaló, hogy képességei nem fedik le minden játékos minden képességét. A kiugró tagok alapján történő általánosítás mindennapos jelenség (Kövecses–Benczes 2010: 74–75).

3. A metafora

Az előző fejezetben tárgyalt metonímiával ellentétben a metafora nem egy fogalmi kereten belüli helyettesítéseken alapul, hanem két keret közötti hasonlóságokat emel ki, az egyikkel a másikat magyarázva. Ezt nevezzük fogalmi metaforának. A két fogalom között szisztematikus megfelelések húzódnak, a két keret különböző tagjai, a hasonlóságon alapulva, összeegyeztethetők. A metaforák alapja a leképezés, a keretek közötti összefüggések megtalálása, majd azok egymással való helyettesítése (Lakoff–Johnson 1980, Kövecses 2006). Általánosságban elmondható, hogy a metaforák esetében két fogalom kerül interakcióba egymással, ezek többségükben mindennapos kifejezések, tehát nem különleges művészi jelenség. A metaforikus kifejezések nem önmagukban állnak a nyelvi rendszerben, közöttük szemantikai, fogalmi összefüggések is lehetnek (Geeraerts–Cuyckens 2007: 188–207).

3.1. A fogalmi metafora és tényezői

Ha példaként vesszük a sportban nagyon elterjedt A MÉRKŐZÉS CSATA metaforát, ahol a labdarúgó-mérkőzést hasonlítjuk csatához, több összefüggést is lehet találni a két fogalom között (szóban Hajdú B. 2011. nov. 22.):

csata → mérkőzés

hadvezér → edző

lövés → kapura rúgás

találat → gól

támadás → az egyik csapat gólszerzési kísérlete

hadrend → a csapatok taktikai felállása

Az ilyen, két fogalmi keret között létrejövő megfeleléseket hívjuk fogalmi metaforának, amely két tartományból áll: az általában konkrétabb forrás- és az elvontabb céltartományból. A forrástartományokat céltartományokhoz társítjuk, utóbbit az előbbi segítségével érjük el, így létrehozva a fogalmi metaforát. Általánosságban elmondható, hogy a céltartomány elvont fogalom, amelyekhez az emberi tapasztalás vagy a hasonlóságok alapján keresünk olyan, konkrétabb fogalmat, amelynek segítségével könnyebben megérthető a céltartomány fogalma. Ezekre példa AZ ÉLET UTAZÁS vagy A SZERETET MELEGSÉG fogalmi metaforák, ahol az elvont *élet* és *szereket* fogalmakat próbáljuk meg jól ismert, hétköznapi dolgokkal társítani (Kövecses–Benczes 2010: 79-94).

A forrástartományoknak van hatóköre, amely azokat a céltartományokat tartalmazza, amelyek ugyanazzal a forrástartománnyal elérhetőek. Ilyen például az ÉPÜLET forrástartomány, amelyen keresztül az ELMÉLET, a GAZDASÁG vagy az ÉLET céltartomány is elérhető (Kövecses–Benczes 2010: 79–94). Ugyanezen a logika mentén a céltartományoknak kiterjedése van, ami azt mutatja meg, hogy egy céltartomány hány forrástartományon keresztül érhető el. A kognitív nyelvészet mai állása szerint a metafora csak másodsorban nyelvi jelenség (Kövecses–Benczes 2010: 84–85). A nyelvben azért jelennek meg metaforikus kifejezések, mert az ember gondolkodása is fogalmi metaforákra épül, így logikus, hogy az ilyen gondolkodásnak vannak nyelvi megnyilvánulásai. A forrás- és céltartomány között leképezések vannak, amelyek magyarázatot adnak a metaforikus nyelvi kifejezésekre. A leképezésnek az alapja az, hogy a két fogalmi tartomány közötti megfelelések is hasonlóak legyenek. A MÉRKÖZÉS CSATA metafora esetében is láttuk, hogy nem csak egy hasonlóságot találunk. Vannak a forrástartományoknak olyan elemei is, amelyek túlmutatnak az alapvető leképezéseken, ezeket metaforikus implikációnak nevezzük. Ugyanakkor az is lényeges, hogy a forrás- és céltartományoknak nem használjuk fel minden elemét, létezik a metaforikus kiemelés és az elrejtés folyamata is, amelyek során a forrástartomány a céltartománynak csak bizonyos aspektusait világítja meg, míg mások rejtve maradnak (Kövecses–Benczes 2010: 83–84). A fenti példában a mérkőzés taktikai jellegét kiemelhetjük, hiszen az nagyon

hasonlít a csatákhoz, ott is van hadrend, eredeti elképzelés a harc lefolyására, de például a mérkőzésen lehet cserélni, amikor egy játékos elhagyja a pályát. Ez a csata aspektusai között nincs jelen, így erre nem tudunk megfelelő kifejezést találni, ez rejtve marad. A metaforák kialakulásának két alapja van: a hasonlóság és az ember testével kapcsolatos tapasztalatai. Rengeteg olyan fogalmi metafora van, amely a testünkkel kapcsolatos tapasztalásokon alapszik, ezek elsöprő többsége öntudatlanul alakul ki, ilyen a fenti A SZERETET MELEGSÉG is, hiszen a szeretetet a melegséghez azért hasonlítjuk, mert csecsemőkorunkban a szülő ölelése melegséget okozott, ezt társítottuk később a szeretettel (Kövecses–Benczes 2010: 81–82). Ez a megközelítés az agyunk vizsgálatához vezetett, hiszen ha testi tapasztalatok alakulnak ki, az emberi agy bizonyosan „dolgozik”, valamiféle agyi aktivitás biztosan érzékelhető a metaforák esetében is. A kutatások ezt bizonyították is: az elvont fogalmak metaforikus érzékelése során az agyunk két különböző neuroncsoportja ugyanakkor aktivizálódott. Ez a két csoport a forrás- és a céltartományoknak felel meg, tehát a fogalmi metaforák az agyunk neuroncsoportjainak felelnek meg, amelyek idegpályák útján kapcsolódnak (Kövecses–Benczes 2010: 81–83). Fontos még megemlíteni azt is, hogy a metaforák nemcsak nyelvileg tudnak megjelenni, hanem szimbólumokban, szokásokban vagy társadalmi jelenségekben is. Erre jó példa A JELENTŐS KÖZPONTI ELHELYEZKEDÉSŰ, amely arra a szokásra utal, hogy tárgyalásokon, üléseken a fontos személy közepén ül, így középpontba kerül (Kövecses–Benczes 2010: 88).

3.2. A metaforák típusai

A metaforákat négy elv szerint lehet csoportosítani: konvencionalitásuk, kognitív funkciójuk, természetük és általánosíthatóságuk szerint (Kövecses 2006).

3.2.1. Konvencionalitás

Ez a metaforák hétköznapi használatát jelenti, hogy egy metafora mennyire épült be a köztudatba és -használatba. AZ ÉLET UTAZÁS metafora például mindennapos, használatát nem is vesszük észre sokszor. A konvencionalitás aszerint csoportosítja a metaforákat, hogy milyen sűrűséggel jelennek meg a mindennapokban. Ha egy nyelvi közösség gyakorta használ egy metaforát, akkor azt a közösségen belül konvencionálisnak tekintjük (Kövecses–Benczes 2010: 90). Ezek a nyelvi közösségek lehetnek népek, nemzetek is, de akár olyan, határokon átívelő közösségek is, ahol a tagok ugyanazzal a dologgal foglalkoznak, ugyanabban a körben élnek. Ezeknek is vannak saját kifejezései, metaforái,

amelyeket tehát a meghatározás szerint tekinthetünk konvencionálisaknak is. Ilyen például a sportnyelv is, amely szintén metaforákkal dolgozik, a mindennapos használatba is sok került be, a kapura rúgás (vagy dobás) helyett a *lövést* már annyiszor használjuk, hogy észre sem vesszük, ez is metafora.

3.2.2. Kognitív funkció

A kognitív funkció alapján a metaforáknak három csoportját különböztetjük meg. A szerkezeti metaforák esetében a forrástartomány széles körű és rendszerezett tudást biztosít a céltartományhoz (Kövecses–Benczes 2010: 90–93). Az ontológiai metaforák az elvont, kevésbé kézzel fogható jelenségeket általános, közérthetőbb kategóriákba sorolják. Ezeket a jelenségeket például tárgyak vagy tartályok formájában értelmezzük, de mivel az ezekről való tudásunk elég korlátozott, ezért nem tudjuk a céltartomány teljesen jó strukturálására alkalmazni, csak segít megérteni (Kövecses–Benczes 2010: 90–93). Az orientációs metaforák a célfogalmak egy részét egymással összefüggő térbeli rendszerbe helyezik. A JÓ FENT és A ROSSZ LENT metaforák esetében ez tökéletesen látható, az ember elhelyezi térben is a fogalmakat, hogy megértse azokat. Azonban a jó és a rossz fogalmakhoz is sok másikat kötünk, így az egészség, az erkölcsösség, stb. a jók közé tartozik, tehát fent vannak míg a betegség vagy az erkölcstelenség rossz, így azok lent (Kövecses–Benczes 2010: 90–93).

3.2.3. A metaforák természete

A metaforák természete szerint kétféle metafora van: a propozicionális tudásból és a képi-sematikus tudásból építkezők (Kövecses–Benczes 2010: 92). A propozicionális tudás azt jelenti, hogy a világ jelenségeiről kijelentések formájában beszélünk és azokat felhasználhatjuk egy metaforához is. AZ ELME EGY SZÁMÍTÓGÉP metafora esetén például a propozicionális tudásunk során szerzett kijelentésekre építünk, hiszen a számítógéppel kapcsolatos kijelentéseinket, mint például, hogy „a számítógép hardverből és szoftverből áll”, szépen alkalmazzuk az elménkre is. A képi-sematikus tudásunk ezzel szemben a tapasztalatainkon alapszik. A tárgyakat megérintjük, formájukat megismerjük, a körülöttünk lévő világot tapasztalatok útján definiáljuk. Ez a fajta tudás nagyon sok metafora alapja, ahol a hasonlóságot fedezünk fel két dolog között, vagy ahol önkéntelen, tudatalatti leképezéseket végzünk, mint például a már emlegetett A SZERETET MELEGSÉG metafora (Kövecses–Benczes 2010: 92–93).

3.2.4. Általánosíthatóság

A fogalmi metaforák lehetnek generikus és specifikus jellegűek (Kövecses–Benczes 2010: 93). AZ ÉLET UTAZÁS esetében mindkét tag specifikus fogalom, hiszen az élet egy specifikus esemény és az utazás is specifikus cselekmény. Az eddig tárgyalt metaforák mind ilyenek, a fogalmaknak specifikus jellemzőik vannak, az alapján születik meg a leképezés.

A generikus szintű értelmezés segítségével például közmondásokat tudunk értelmezni. Így a „ki korán kel, aranyat lel” közmondás esetében elmondható, hogy AZ ÁLTALÁNOS SPECIFIKUS metafora segíti a megértést. A generikus értelmezéssel a közmondást bármilyen helyzetre alkalmazhatjuk, tehát általánosabbá tesszük a metaforát és használjuk a mindennapokban olyan helyzetekre is, amelyekben nem is kell feltétlenül korán kelni, vagy nem fogunk valóban aranyat találni (Kövecses–Benczes 2010: 93).

4. A metafora és a metonímia közötti különbségek

A két szókép között három nagy különbséget különböztetünk meg: a kognitív funkciójuk szerint, a fogalmi keretek terén és a konceptuális távolságukban (Kövecses–Benczes 2010: 89).

4.1. Kognitív funkció

A metonímia a fogalmi keretnek egy eleméhez ugyanazon keret másik elemén vagy a keret egészén keresztül biztosít elérést. Ezzel szemben a metafora kognitív funkciója az, hogy egy elvontabb fogalmat értelmezzen egy konkrétabb segítségével. A forrástartomány a céltartomány meghatározásán túl bizonyos perspektívába is helyezi azt (Kövecses–Benczes 2010: 89).

4.2. Fogalmi keretek

Ez a különbség szorosan összefügg az előzővel, hiszen, mint láthattuk, a metonímia egy kereten belül érvényesül, míg a metafora két keret között létesít kapcsolatot.

4.3. Konceptuális távolság

A metonímia a szomszédosságon alapul, a kereten belül lévő elemek a konceptuális térben egymáshoz közel helyezkednek el, hiszen azonos fogalmi keretbe tartoznak. A metaforák

esetében, mivel két fogalmi keret elemei szerepelnek benne, a részt vevő fogalmak a konceptuális teret tekintve távol helyezkednek el egymástól (Kövecses–Benczes 2010: 89).

5. Esettanulmány

A továbbiakban egy labdarúgó-mérkőzés közvetítésének elemzését szeretném elvégezni, különös tekintettel a metonímiákra, a metaforákra, de sok egyéb szókép vagy alakzat is elhangzik ilyenkor, röviden azokra is kitérek.

Egy riporter munkája egyáltalán nem könnyű, mivel egy mérkőzésen alapvetően nem történik annyi minden, amennyit neki beszélnie kell. Folyamatosan fenn kell tartania a nézők érdeklődését, még akkor is, ha egy-egy meccs adott esetben nagyon unalmas. Továbbá nem is ismételgetheti önmagát, ugyanis azzal egyrészt untatná a nézőket, másrészt saját szegényes szókincséről tenne tanúbizonyságot. A riporter feladata az, hogy szórakoztatóan, lényegre törően és informatívan adja elő azt, amit az ember lát.

A sportnak, azon belül a focinak, saját szókincese van, amivel saját szóképek, alakzatok is járnak. Például több visszatérő metaforacsoport van, ezeket sokszor már észre sem vesszük, mivel annyira beépültek a köztudatba, az általános használatba, miközben egyes szavak már egyáltalán nem az eredeti jelentésükben jelennek meg (Kövecses 2006, Lakoff–Johnson 1980). A legegyszerűbb és legkézenfekvőbb példa talán a *lövés* szó állandó használata. Amikor azt mondjuk, hogy egy játékos *rálő a kapura*, akkor arra gondolunk valójában, hogy kapura rúgja a labdát, nem pedig arra, hogy, mondjuk, egy pisztollyal rálő. Ez már annyira beépült a köztudatba, hogy manapság a *lövésnek* ilyen jelentése is lett, eredetileg viszont ez egyáltalán nem volt használatban.

A riporterek igyekeznek minél inkább színesebbé tenni a mondandójukat, rengeteg szinonimát használnak, de nagyon sok szóviccet is gyártanak és képesek egy-egy teljesen szokványos eseményét is a meccsnek valahogyan feldobni.

Az általam választott mérkőzést 2011. november 22-én, szerdán este 20:45-től játszották. A Bajnokok Ligája egyik csoportmérkőzése volt ez az angol Manchester United és a portugál Benfica csapatai között, a végeredmény pedig 2–2 lett. A találkozó riportere Hajdú B. István volt, talán a leghíresebb és legelismertebb magyar kommentátor. Nem véletlenül esett olyan meccsre a választásom, amelyet ő közvetített, mivel ő rengeteg szóképet, alakzatot, egyéb nyelvi „játékot” használ egy-egy meccs során. Dolgozatomban ezekből szemezgetve próbálom meg bemutatni, milyen sokrétű lehet egy ilyen közvetítés

stilisztikai szempontokból is. Az idézetek mögött minden esetben zárójelben jelzem, hogy a mérkőzés hányadik percében hangzott el az elemzett nyelvi adat.

5.1. Metonímiák

A rész-egész helyettesítésén alapuló szóképek nagyon nagy mennyiségben jelennek meg egy közvetítés során. Az egész használata a rész helyett állandó velejárója a riporter munkájának, a vizsgált mérkőzésen is számtalan ilyen lehetett megfigyelni, kezdve a „támad a *Benfica*” mondattól a „gólt lőtt a *Manchester United*”-ig, hiszen minden ilyen esetben az egész (a csapat) nevét használta a rész (a csapat játékosai) helyett. Például a gólnál nem a gólszerző nevét mondta, hanem az angol csapatét, amelyiknek egyik tagja a játékos. A közvetítőfogalom tehát a keret egésze, míg a célfogalom a keret egy része. Ugyanez látható az első példánál is („támad a *Benfica*”), ezeket állandóan használják a riporterek, mindegyik ilyen felsorolására most inkább nem is vállalkoznék, hiszen ezek minden percben akár többször is elhangoznak, az egyik legelterjedtebb metonímiatípus a sportközvetítésekben.

Érdekes volt viszont a következő idézet: „A Manchester United kezd a mérkőzésbe *belerázódni*” (10.00-nál). Az előző bekezdésben említett metonímia-típuson kívül itt ugyanis van egy metafora is, hiszen a csapat nem szó szerint rázódik bele a meccsbe, hanem annak tagjai kezdik felvenni a mérkőzés ritmusát, kezdenek egyre jobban játszani a kezdeti gyengébb teljesítmény után.

Az eddigiekkel ellentétben nemcsak a csapatok nevének használatában volt metonímia, hanem egyes játékosoknál is. A „nagyon jó *bal lába van*” (5.55 perc) kifejezés esetében például nem a játékos bal lába a jó, hanem maga a játékos tudja jól rárúgni a labdát a bal lába segítségével, tehát itt a részt (*bal láb*) használjuk az egész (a játékos) helyett. Már-már közhelyes kifejezés a riporterek között a „*benne van a gól*” kifejezés, amit ezen a meccsen is használt Hajdú B. István (28.14 perc). Sőt, még egyszer használta, ekkor kicsit átfogalmazva: „Ferguson *érez még egy gólt Berbatovban*” (előbbi a Manchester United edzője, utóbbi a csapat csatára) (73.40 perc). Itt arról van szó, hogy a csatár játékában érezni a gólszerzés lehetőségét, hiszen jól játszik, az ellenfél kapujára állandó veszélyt jelent, tehát bármikor szerezhethet egy gólt. Nyilvánvaló, hogy a gól nem tud valóban benne lenni a játékosban, hiszen az egy esemény. Itt az egésznek maga a játékos tekintendő, amelynek egy része az, ahogyan ő éppen játszik, így elmondhatjuk, hogy ez is egy rész-egész viszony. A gól lehetősége van a játékos produkciójában, amely ha „kijön” belőle, azaz gólt szerez, az a csapat hasznára válik. Ez is egy jellemző csoportja

a közvetítéseknek, máskor is többször kerül elő, például amikor kimarad egy nagy helyzet, akkor is sűrűn mondják, hogy „*benne maradt a gól*”, hiszen bár a lehetőség megvolt rá, hogy gólt szerezzen, ez nem sikerült neki. A „*hajszállal csúsztat bele*” kifejezésben (29.41 perc) pedig az történt, hogy a már említett Berbatov egy perccel korábban fejjel gólt szerzett. Az, hogy „hajszállal” teszi tovább, érzékelteti, hogy szinte nem is ért hozzá, csak éppen annyival, hogy a labda ívét egy kicsit megváltoztassa, így az már ne legyen védhető a kapus számára. Valójában a fejével (egész) ért hozzá, nem pedig csak a hajszálával (rész).

Szintén sűrűn használják egy közvetítés során azokat a kifejezéseket, ahol egy-egy játékos nemzetiségét mondják, ami szintén metonímia, hiszen ha egy ember neve helyett a származását használjuk, akkor nem az egész népre gondolunk, hanem csak arra a játékosra, amely annak egy tagja. Ilyenből is rengeteg volt a közvetítés során, mindegyik felsorolására nem vállalkoznánk, de ilyen például a „90. perc után talált be *a brazil*” (28.50 perc), vagy a „*brazil* bedobás következik” (34.42 perc). Szintén ilyen volt a „*dél-amerikai* védelem” (10.50 perc), ahol nem is egy játékosra, hanem többre használja ezt a metonímiát, hiszen a portugál csapat védekező tagjai mind különböző dél-amerikai országokból származnak.

Szintén rész-egész helyettesítésen alapuló IKM a „sokkal aktívabb *a bal oldala* a Unitednek” (25.10 perc), ahol alapvetően a csapat bal szélén játszó játékosairól van szó, akik jobban játszanak, mint a jobb szélén vagy a középén játszóak. Itt a Manchester United csapatát egy testként foghatjuk fel, amelynek van jobb és bal oldala is, így akár metaforikusan is értelmezhetjük, hiszen egy csapatot emberhez hasonlóként, antropomorfként kezelünk. A csapat egésze, annak felépítése bizonyos elemeiben (vannak oldalai, tagjai, stb.) tehát hasonlít egy emberhez, így ez metaforaként is kezelhető.

A következő példa egy alapvetően véletlenül elhangzott metonímia, a „szeretne ott lenni *Rióban...* vagyis Brazíliában, a világbajnokságon” (16.05 perc) mondat elhangzásakor Hajdú B. véletlenül csak egy várost mondott az egész ország helyett, amely világbajnokságot rendez 2014-ben. Valószínűleg azért mondta csak *Riót*, mivel a város pedig olimpiát tart 2016-ban, de egy foci-világbajnokságot nem csak egy városban tartanak. Ettől függetlenül ez egy rész-egész IKM, hiszen a részt (*Rió*) használta az egész (*Brazília*) helyett.

Érdekes módon két olyan mondat is elhangzott a közvetítés során, amelyben az „agy” szó volt a metonimikus kapcsolat egyik eleme. Az első „*átfutott a Benfica agyán a gondolat*: ezt a meccset meg tudnánk nyerni!” (71.00 perc). Itt két metonímia is van, a

már emlegetett csapat a játékosok helyett helyettesítésen túl a „Benfica agyán” összetétel is az. A játékosok agyáról van szó, hogy játéukon az érződik, talán meg is nyerhetnék az összecsapást annak ellenére, hogy az angol csapat elvileg esélyesebb volt. Tehát a testrészt használta az egész helyett, míg az *átfutott a gondolat* kifejezés egy nagyon elterjedt metafora nemcsak a sportközvetítésekben, hanem a mindennapi életünkben is. A második mondat a „Maxi Pereira *agya borult el* egy picit, amitől aztán Nani teste is *elborult*” (75.00 perc). Előbbi a Benfica játékosa, aki szabálytalankodott ellenfelével szemben, így az elesett. Szintén ugyanaz mondható el, mint az imént, azzal a különbséggel, hogy már a konkrét játékos nevét halljuk, nem a csapatét. Egyébként ebben a mondatban egy alakzat is megfigyelhető, hiszen ismétlés történik, de úgy, hogy ugyanannak a szónak két teljesen eltérő jelentésére asszociálunk. Az első „*elborulás*” egy metafora, arra használjuk, amikor valaki ideges lesz, „leszáll a lila köd” és csinál valami meggondolatlant, vagy nem helyénvalót, jelen esetben szabálytalanságot követ el. A második „*elborulás*” pedig az elesés szinonimája, ahogy a Manchester United játékosa a szabálytalanság következtében a földre került. Ez a mondat is nagyon jó példa a riporter kreativitására.

Volt példa egy ritkábban megjelenő metonímiatípusra is, a skála IKM-re. Amikor a Manchester United edzője cserélt és behozott egy magas játékost, akkor Hajdú B. azt mondta, hogy „*fölmagasítja* a csapatot Ferguson” (81.30 perc), ami közvetett módon, de a skála IKM-re példa, hiszen a magasság skáláján értelmezzük a csapat átlagmagasságát is, amit azzal, hogy behozott egy nagyobb játékost, megemelte.

A szintén minden meccsen előforduló „*a sárgát vette elő*” (32.20 perc), vagy az általánosabban használt „*sárgát kap*” kifejezések is metonimikusak. A sárga lappal a bíró figyelmeztetheti a szabálytalankodó játékosokat, akiknek attól fogva, ha még egyszer felmutatják, ki kell állniuk, így emberhátrányt okozva csapatuknak (utóbbi a piros lap). A lap színe, amit a bíró felmutat, sárga, így a lapnak egy tulajdonságát emeljük ki, így ez egy kategória és tulajdonság IKM, ahol a kategória (*sárga lap*) helyett annak egy tulajdonságát, a színét mondjuk.

Alig fél perccel később, még mindig a sárga lapról beszélve, Hajdú B. megemlítette, hogy kik azok a játékosok, akik ha kapnának egy sárga lapot a meccsen, ki kéne hagyniuk a következő találkozót (ez egy szabály a futballban: ha három különböző meccsen sárgát kap valaki, a negyediket automatikusan ki kell hagynia). Ezt így fogalmazta meg: „Carricknek kéne kihagynia a következő meccset, ha *besárgulna*” (32.55). Az angol csapat játékosa természetesen nem lesz sárga színű, ez egy komplex

esemény IKM, hiszen egy hosszabb eseményt helyettesít egy részeseménnyel, amit ráadásul egy szóba sűrít. Egyébként a „*besárgult*” szót nemcsak ebben a kontextusban szokás használni, hanem olyan esetekben is, amikor már megkapta a játékos a figyelmeztetést. Ezt minden esetben meg kell jegyezni, hiszen ha kap még egyet, kiállítják. Itt az esemény az, hogy Carrick szabálytalankodik, ezért a bíró felmutat neki egy sárga lapot, amitől fogva Carrick egy olyan játékos lesz a mérkőzésen, akinek van már egy sárgája, tehát ha kap még egyet, akkor az piros lap. Ehelyett azonban csak egy részeseményét emeli ki, azt is metaforikusan (*besárgulna*), így ez egy komplex esemény IKM-nek tekinthető.

Mint látható, a közvetítések során elég sok metonímia elhangzik, főleg a csapat a játékos helyett és a testrészek a játékos helyett kapcsolatok az elterjedtek. A rész-egész vagy egész-rész IKM-ek fordulnak elő a leggyakrabban, rész-rész helyett alig, vagy egyáltalán nem jellemző. A hétköznapi beszédben is sokszor élünk a metonímiával, természetes hát, hogy a sportnyelv korpuszán belül is sűrűn előfordul, hiszen tükrözi a köznyelv jellemzőit.

5.2. Metaforák

Ebből van a legtöbb egy mérkőzés során, teljes metaforacsoportok állíthatók fel, ilyen a már emlegetett A RÚGÁS LÖVÉS, ami ezen a találkozón is rengeteget használt a riporter, talán elég csak két példát hozni: „*ott a lövőhelyzet, de Young lövését védi Artur*” (20.25 percnél) vagy az „*Aimar lő*” (30.35 perc) kifejezések. De szintén ebbe a metaforába tartozik az „*ez az egyetlen találata*” (30.20 perc) szerkezet is, hiszen a találát az, amikor a lövés eltalálja a célt, jelen esetben a kapura rúgás bemegy a kapuba, tehát gól születik.

Nagyon elterjedt A MÉRKŐZÉS CSATA, ebben a fogalmi metaforában a felállás a hadrend, a játékosok egyfajta harcosok, az edző pedig a hadvezér. Ezen a találkozón hat ilyen metaforát találtam, az első az „*állóháború*” (8.35 perc) szó volt, ami arra utal, hogy a két csapat nem nagyon fut, nem történik sok minden, nincsenek helyzetek. Ezt a jelenséget hasonlítja az állóháborúhoz, ahol az ellenségek szintén nem csinálnak semmit, nincs ostrom, csak egymással szemben felsorakoznak, készülnek a támadásra.

A „*minden fronton áll a Benfica együttese*” (19.00 perc) kicsit túl is mutat A MÉRKŐZÉS CSATA fogalmi metaforán, hiszen itt a frontok azokat a sorozatokat (nemzeti bajnokság, Bajnokok Ligája, nemzeti kupa) jelenti, ahol a Benfica csapata még játszik, amelyeket akár meg is nyerhet még. Ettől még a csata-metafora jelenik meg itt is, így ez is ebbe a fogalmi keretbe tartozónak tekinthető.

A harmadik egy rendre előkerülő jelzős szerkezet, mégpedig a „*veterán Luisao*” (24.52 perc), aki a Benfica csapatkapitánya, egy idősebb, már karrierje vége felé járó játékos, tehát olyan, mint a már leszereléséhez közel járó, sokat megélt katona, azaz a veterán.

A „*huszáros megoldással hozta ki*” (52.21 perc) viszont kicsit kakukktojás, hiszen itt inkább a huszárok „vagányságára”, merészségére alapozzuk a metaforát, nem feltétlenül a csatára. Mégis, a huszár katona, így inkább ide vettem, jelentése természetesen az, hogy a labdakihozatal is merész volt, veszélyes, hiszen a játékos könnyen elveszíthette volna azt saját kapujához nagyon közel, ezzel kockáztatva, hogy az ellenfél esetleg helyzetbe kerül.

A következő „a Manchester *felőrölte ellenfele ellenállását*” (58.45 perc), itt nyilvánvalóan a csatában jövő újabb meg újabb támadások során lévő ellenállás megtöréséhez hasonlítja azt, amikor az állandóan védekező csapat szépen lassan elkezd hibáztatni, már nem állítanak meg minden akciót és egyre több a helyzete a támadóbb csapatnak. Itt egyébként egy másik metafora is észrevehető: az őrlés jelképezi a rengeteg támadást, ahogy a malomban is az újra meg újra forgó kerék hatására szépen lassan porrá válik a gabona. Az utolsó ilyen példa pedig a „Benfica *kijött a frontvonalból*” (80.45 perc), ahol megint csak a front kerül elő forrástartományként, míg a céltartomány a beszorult csapat kapujának előtere, ahol sorra jöttek a Manchester United helyzetei, mintha csak a fronton közeledne az áttörés. A frontvonal tehát arra a területre utal, ahol a mérkőzés éppen hosszabb ideig zajlott, éppenséggel ez a Benfica kapuja előtti tizenhatos.

A „*megbontani a védelmet*” (48.55 perc) kifejezés egy másik, rendre felbukkanó metafora, A VÉDELEM FAL, amely mögött ott a cél, a kapu. Ahhoz, hogy gólt szerezzen egy csapat, át kell jutni a védelmen, ahogy a falat is meg kell bontani vagy át kell törni, hogy átjussunk rajta. Ugyanez a metafora jelenik meg a „*sűrű ott a védőfal*” (53.00 perc) megjegyzésben is, ahol a védelem sűrűségét az jelenti, hogy sok ember áll egymás mellett, így olyanok, mint egy fal.

Kicsit az előzőekhez tartozik a „nem tudta magát *átverekedni a védőkön*” (64.51 perc) kifejezés is, itt is a harc, a verekedés képe jelenik meg, ahogy a csatár próbál átjutni a védők alkotta falon, jelen esetben ez nem sikerült neki.

A mérkőzés elején Hajdú B. kitért arra, hogy a Benfica már két csapatot kiejtett a sorozat selejtezőjében, ezt így fogalmazta meg: „(...) a Trapzonspor és a Twente *testén keresztül vezetett az út* a BL-be” (03.00 perc). Itt a két csapatot egy-egy emberhez hasonlítja, hiszen valójában nem a testükön át vezetett az út, hanem a két csapatot le

kellett győzni. Teljesen logikusan jut az ember eszébe a „csak a testemen át” mondásunk, amit olyankor használunk, ha valamit mindenképp meg akarunk akadályozni, ahogy ez a két csapat is a Benfica továbbjutását.

Szintén metaforaként jelent meg az „összedrótozott védelem” (5.45 perc) kifejezés, ami arra utal, hogy sok volt a sérült a csapatban, ezért nemcsak védők játszottak ezen a poszton, hanem középpályások is. Összedrótozni a sérült alkatrészeket szokták, ugyanígy az orvosok is „összedrótozhatnak” játékost egy-egy meccsre, amikor az sérülten vállalja a játékot. Itt az alapvetően hiányos, tehát sérült védelmet kellett összerakni valahogy egy meccs erejéig.

Metaforikus a „megmenti a labdát” (50.35 perc) összetétel is. Az egyik játékos ugyanis még épp a vonal előtt, mielőtt az kigurult volna a pályáról, elérte a labdát, azaz „megmentette” azt a csapata számára. Valójában azonban a labdát nem kell megmenteni semmitől.

Szintén metafora volt, amikor Hajdú B. István a Benfica támadójáról, Rodrigóról beszélve azt mondta, „a csatár *bombaformában*” van (27.10 perc), ahol a játékos utóbbi hetekben nyújtott produkcióját egy bombához hasonlítja, hiszen ugyanolyan erőteljes és megállíthatatlan játékot nyújt, mintha egy bomba robbanna.

A mérkőzés végén pedig a következő mondat hangzott el: „Carrick *hangyaszorgalommal* gyűjti be a labdákat” (90.20 perc). Itt a középpályást egy hangyához hasonlítja, annak szorgalmát hasonlítva a jó képességű játékos labdaszerzéseinek gyakoriságához. Van azonban még egy metaforikus jellegű nyelvi kifejezés, hiszen Carrick nemcsak begyűjti a labdákat, hanem elveszi azt az ellenféltől, majd átpasszolja valamelyik csapattársának.

Arra, hogy egyszavas főnevek is lehetnek metaforikusak, három példát szeretnék hozni: az első a „*gólpasz-király*” (48.30 perc), ahol a játékos a legtöbb gólpaszt adta csapatából az idény addigi részéig, ezért, mivel ebben ő a legjobb, egy királyhoz hasonlítható. A második a *fejpárbaj* szavunk, ami ezen a találkozón is sokszor hangzott el. Itt megint csak megjelenik valamiféle harc, viaskodás, hiszen tulajdonképpen a pályán is ez történik: két, másik csapatban lévő játékos egyszerre ugrik fel fejelni, kettőjük egyidejű kísérlete tekinthető egyfajta párbajnak. A harmadik pedig a szintén nagyon elterjedt *kötény* szó (63.45 perc), amit szintén nem eredeti jelentésben használunk, ez egy forrástartomány. A kötény a fociban az, amikor az egyik játékos úgy cselezi ki ellenfelét, hogy a labdát a másik lábai között gurítja el. Ez elég megalázó az elszenvetű fölé nézve,

hiszen a másik tulajdonképpen bolondot csinál belőle ilyenkor. Azért nevezzük kötélynak, mert az ugyanúgy a lábaink közé lóg le, mint ahogy a csel is ott történik.

Rengeteg ige is eredményezhet metaforikus kapcsolatot, ezek használata egy-egy mérkőzés során nagyon gyakori. Ez a fajta szóhasználat arra is jó, hogy a riporter szinonimákat talál olyan szavakra, amiket a játék sajátosságai miatt majdnem percenként használnia kell. A LÖVÉS RÚGÁS metaforáról már beszéltünk, de a labda rúgására rengeteg, alapvetően metaforikus igét lehetett találni ezen a mérkőzésen is: *teszi, tolja, emeli, átveszi* (esetleg *lekezezi*), *pörgeti, megnyújtja* (azaz messzire előrerúgja), *kanyarítja* (tehát *csavarja*). Kicsit speciálisabb volt „a nehéz lett volna *bevarázsolni* a kapuba” (43.20 perc) és a „*be tudta még kanalizni*” (47.25) is, ezek nem túl gyakoriak a közvetítésekben, inkább egyéni helyettesítések. Tulajdonképpen a szavak igazi jelentésének egyikét sem csinálják a játékosok, ezek csak ugyanazt a céltartományt hivatottak kifejezni, azaz a labda rúgását, amely lehet passz, kapura rúgás, stb. Ez tehát egy jó példa arra, hogy a sportnyelvben is létezik olyan céltartomány, amelynek kiterjedése van, azaz több forrástartományon keresztül érhető el (Kövecses–Benczes 2010: 83–84). De rengeteg ilyen példával élhetünk még, a szabálytalanságok elkövetésére is több forrástartomány áll rendelkezésre, a játékos *felvághatja* vagy *felrúghatja* ellenfelét, de az edző is *belenyúl a meccsbe*, ha cserél (61.58 perc), amikor pedig Hernandez, a Manchester United játékosa felugrott fejelni, akkor *emelkedett* (92.20), de sok más példát lehetne még hozni ezeken kívül is. Ezek a kifejezések a hétköznapi életből vannak, és minden esetben hasonlítanak ahhoz, ami a pályán történik. Valójában mindig ugyanaz a néhány esemény zajlik, ezek az igék csak rámutatnak arra, hogyan történtek meg, mihez hasonlíthatók.

Utoljára hagytam egy szerintem kifejezetten szép metaforát, a „*labdarúgó-palánta*” (19.35 perc) összetételt. A riporter a Benficáról beszélt, amely csapat fiatal játékosokat nevel fel és ad el. A *palánta* elültetni való növényt jelent, amelyet ha jól gondozunk, akkor kifejlődik a növény, legyen az zöldség, gyümölcs vagy akár egy fa. Ugyanez igaz a focistákra is: figyelni kell rájuk, fiatalként gondozni őket, megfelelően felkészíteni, terhelést adni nekik, hogy fejlődjenek, majd teljes értékű, tapasztalt játékosá váljanak, amely hasznára lesz a csapatuknak.

5.3. Alakzatok, önálló szóalkotások

Mivel meglátásom szerint a metonímiákon és a metaforákon túl is bőven vannak még alakzatok, egyéb, önálló szóalkotási módok is, röviden ezekre is kitérnék dolgozatomban. Mivel ez egy kevésbé vizsgált területe a sportnyelvnek, ezért szeretnék rámutatni arra,

hogy a két fő szóképen kívül mi minden egyéb alakzat, önálló szó- vagy szerkezetalkotás is előfordul egy közvetítés során. Ezekből itt most csak néhányat ismertetek, ezeken kívül is lehetne még példákat hozni, hely és idő hiányában azonban csak néhányat mutatnék be.

A szinonimákról már volt szó, az olyan állandóan megjelenő kulcsszavakat, mint a *labda*, *lövés*, *kapu*, *játékos*, *bíró*, stb. nem lehet mindig egy szóval jellemezni, mivel úgy rengeteg lenne az unalmas szóismétlés, ezért a riporternek rendelkeznie kell azzal a képességgel, hogy bármikor tudjon mondani ezekre szinonimát, amelyek sokszor válhatnak metaforikussá is, így lehet például egy erős lövésből *bomba*, a labdából pedig *játékszer* vagy *bogyó*.

Voltak azonban ezen a mérkőzésen is sajátosabb alakzatok, amiket már tulajdonképpen önálló szó- vagy szerkezetalkotásnak is tekinthetünk, ilyenkor tud feltörni legjobban a kommentátorban szunnyadó kreativitás, ezt most öt példán keresztül szeretném bemutatni.

Az első tulajdonképpen egy szimpla ismétlés (Mózesné Kabán 2008: 320–322): „*Ha kimegy, szöglet. Kimegy, szöglet.*” (49. 30 perc). Az első mondat során a labda még csak gurult az alapvonal felé, de egy védő még futott érte, majd amikor a labda valóban kiment, elmondta ugyanazt a mondatot, csak a „ha” szócska nélkül, így már valósággá is vált az, ami alig pár másodperccel előbb még csak feltételezés volt.

A következő példa már kicsit humorosabb is. A mérkőzés játékvezetője egy török ember volt, aki végig nyugodt maradt, ahogy az egy jó bíróhoz illik, róla beszélt az alábbi mondatban: „Új jelzős szerkezetet tanulhatunk: *higgadt török. Higgadt vagy, mint egy török.*” (66.15 perc) Ebben a gondolatban több alakzat is észrevehető: ahogy maga a riporter is mondja, ez egy jelzős szerkezet, de szerinte ebben a minőségében teljesen újnak tekinthető, mivel a törökökről nem az a kép él az emberben, hogy olyan higgadt emberek lennének. Ez természetesen egyfajta kulturális előítélet, ami a törökökről kialakult képünkről árulkodik. Ennek a képnek a párhuzamba állítása a higgadsággal, nyugodtsággal tulajdonképpen oximoronnak is tekinthető (Cs. Jónás 2008: 432–433), amennyiben elfogadjuk, hogy a török emberek nem higgadtak. A második mondat pedig egy szimpla hasonlat (Kocsány 2008: 266–279), ahol kibontja az előző gondolatát, mintegy kifejezve azt a szándékát, hogy elterjesztené ezt az „új jelzős szerkezetet”.

A harmadik példám egy korábban nem használt fokozás (Cs. Jónás 2008: 336–338): „*fejetlenebb rohangálás*” (31.07 perc). A pályán zajló fejetlenséget, rendszertelenséget olyan mértékűnek látja, hogy a fejetlenségét még fokozza is. Ez teljesen önálló szóalkotás, hiszen a *fejetlen rohangálás* lényege pont az, hogy mindenki

össze-vissza szaladgál, rengeteg a helyzet, a védelmek instabilak, stb. Ha ezt fokozzuk, és „fejetlenebbnek” nevezzük, akkor már egy teljes káosz képe merül fel, ahol a fejetlenség teljesen eluralkodik és az előzőekhez képest még nagyobb lesz. Maga a *fejetlenség* kifejezés pedig egy általánosan, a mindennapi életünkben is rendszeresen használt metafora, ahol a káoszt vagy a rendetlenséget hasonlítjuk ahhoz, hogy valakinek nincs feje. A fej máskor is megjelenik ilyen értelmében, elég csak az „*elveszti a fejét*” szólásunkra gondolni.

Az utolsó két példa egy-egy kulturális utalás, amik használatakor Hajdú B. feltételez egyfajta egységes tudást, ami a nézőkben jelen van. Az első ilyen az „úgy érzem, *az Erő a Manchester Uniteddel van*” (44.00 perc) mondat, amely esetében, ha csak a mondatot figyeljük, értjük, arra gondolt a közvetítő, hogy az angolok jobban, erősebben játszanak. Mégis, amikor azt halljuk, hogy „az erő XY-nal van”, azonnal beugrik sokaknak a *Csillagok Háborúja* filmsorozat, amelyben az Erő az a láthatatlan energia, ami a főszereplő jedi lovagokban van jelen. A kettő közötti különbséget én azzal jelöltem, hogy a példamondatban nagy kezdőbetűvel írtam az 'erő' szót, mivel ezt a filmben is így csinálják. A beszédben ezt jelezni nem lehetett, így valószínűleg még kevesebbeknek tűnhetett fel, talán nem is volt szándékos, ezt csak Hajdú B. István tudná megmondani, de az én meglátásom szerint tudatos volt.

A másik ilyen kulturális utalás inkább egyértelmű, mint az előző: a Benfica kapusát ugyanis Arturnak hívják, az ő nevével játszott a második félidőben, amikor az angolok nagyon veszélyes helyről lőhettek szabadrúgást. A szabadrúgásra való készülődés közben ezt találta mondani: „Hát *Artur király lehet*, ha ezt kivédi.” (51.55 perc). Az utalás a legendás Arthur királyra vonatkozik, a kapus nevével játszva és azzal, hogy valóban nagy tettet hajtana végre, ha egy jó szabadrúgást olyan közlelől kivédene. Ezt azonban ki se bontja, nem is beszél róla a továbbiakban, mivel feltételezi, hogy így is mindenki értette, egységes tudást feltételezve ezzel a nézőiről. Ez a példa mutatja talán a legjobban Hajdú B. István kreativitását, szellemességét, hiszen nem sok embernek jutna eszébe egy ilyen utalás. A sors iróniája, hogy végül a Manchester United egyik játékosa a sorfalba rúgta a labdát, így a kapusnak esélye sem volt „királlyá válni”.

A fentiekből azt hiszem jól látható, hogy egy futballmérkőzés is bővelkedhet izgalmas nyelvi játékokban, képiségekben. Egy jó riporter „fel tudja dobni” a nézők hangulatát, fenn tudja tartani az érdeklődést és nem válik idegesítővé vagy unalmassá.

Felhasznált irodalom

1. Bánhidi Zoltán 1971. *A magyar sportnyelv története és jelene*. Budapest: Akadémia Kiadó.
2. Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert szerk. 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*, New York: Oxford University Press.
3. Kövecses Zoltán 2006. *A metafora*. Budapest: Typotex Kiadó.
4. Kövecses Zoltán–Benczes Réka 2010. *Kognitív nyelvészet*. Akadémiai Kiadó.
5. Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
6. Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of cognitive grammar. Vol. I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California: Stanford University Press.
7. Langacker, Ronald W. 1993. Reference-point constructions. *Cognitive Linguistics* 4 (1). 1–38.
8. Mátis Bernadett 2009. Új sportágak nyelvi metaforái. *Alkalmazott Nyelvtudomány* IX (1-2), 35-52.
9. Nemzeti Sport 1904, I. évfolyam 140.
10. Pottyondy Nóra 1999. *A labdarúgás szakkifejezéseinek változása a magyar nyelvben. Magyar Tudomány* 11.
11. Szathmári István főszerk. 2008. *Alakzatlexikon – A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
12. Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Europica varietas.

Televíziós forrás:

Manchester United–Benfica Bajnokok Ligája mérkőzés, TV2, 2011. november. 22. 20:45.